

A Contextual Critique on the Book "*The Alchemist*" Based on the Mystical Teachings of Sheikh Ala'odoleh Semnani

Azim Hamzian* · Ghasem Raufi**

Abstract

The book "*The Alchemist*" by Paulo Coelho is a symbolic story that presents mystical themes in the form of a journey. This article examines the common mystical concepts between "*The Alchemist*" and the mystical teachings of Sheikh Ala'odoleh Semnani, a prominent mystic of the 7th and 8th centuries AH. It begins by identifying common mystical concepts such as the unity of existence, journey, symbolism, treasure, etc., and then analyzes comparatively how these concepts are expressed and interpreted in both works. Finally, it compares, evaluates, and critiques the mystical aspects of "*The Alchemist*" in light of Semnani's mystical teachings. This content analysis was conducted using a descriptive-analytical method and a comparative approach based on library studies. Although the origin, style, method, purpose, and audience of this study differ, the findings suggest that Coelho shares verbal similarities with Sheikh Semnani's mystical teachings in the elements mentioned above. However, in terms of ultimate goal and purpose, they are completely contradictory and conflicting. By adopting mystical teachings and combining them with his ideas, Coelho seeks to promote a kind of modern or mixed spirituality to fill the voids of contemporary humanity. promote a kind of modern or blended spirituality to fill the voids of contemporary humanity, offering a new interpretation of life.

* Assistant Professor, Department of Religions and Mysticism, Faculty of Humanities, University of Semnan, Semnan, Iran (Corresponding Author), ahamzeian@semnan.ac.ir

** PhD Student of Sufism and Islamic Mysticism, Faculty of Humanities, Semnan University, Semnan, Iran, ghasem.raufi@semnan.ac.ir

Date received: 17/12/2023, Date of acceptance: 22/04/2024

Keywords: Emerging Spiritualities, Islamic Mysticism, Symbolism, Journey, World Soul.

Extended Abstract

The comparative study of emerging spiritualities with Islamic Sufism as one of the ancient and influential traditions is a scientific and academic approach that contributes to a deeper understanding of the roots, characteristics, and validity of these new spiritual movements. This comparison provides a better understanding of the roots and intellectual sources of emerging spiritualities. Many of these contemporary spiritual movements are influenced by ancient Sufi traditions, including Islamic Sufism. Examining these connections can lead to a deeper understanding of the origins and foundations of these new Sufi movements. Furthermore, this comparison leads to an understanding of the unique differences and characteristics of each Sufi tradition. Recognizing these distinctions will help in a more accurate and critical evaluation of each spiritual movement. The comparative analysis of *"The Alchemist"* by Paulo Coelho with the Sufi teachings of Shaikh Alauddin Semnani also appears to be a scientific and academic approach. Coelho's *"The Alchemist"* draws on common Sufi concepts with the teachings of Shaikh Alauddin Semnani, such as the unity of existence, spiritual journey, symbolism, and the concept of treasure. A comparative analysis between these two works can lead to a deeper and more comprehensive understanding of their shared Sufi concepts. Furthermore, the comparative study of these two works can also provide the opportunity to elucidate their differences, which can contribute to a deeper understanding of the unique characteristics of each work. This paper examines the comparative analysis of these common Sufi concepts and the way they are expressed and interpreted in both works. Paulo Coelho, a prolific and influential contemporary writer, has been able to establish himself as an emerging spiritual movement in the eyes of some. His works have been translated into over 60 living languages and published in hundreds of countries around the world. The spiritual thirst of modern man, the use of spiritual vocabulary, and Coelho's own transnational personality are some of the factors that have contributed to the popularity of his books. *"The Alchemist"*, Coelho's second and one of his most beautiful works from a storytelling perspective, is the symbolic story of a shepherd who embarks on a journey to find a treasure revealed to him in a dream. Many events and occurrences happen along the way for the shepherd Santiago, and he encounters various characters who assist him in reaching the treasure and, in a sense, fulfilling his personal dream and legend. It seems that in this book, Coelho has

61 Abstract

attempted to present a particular form of spirituality to the general public by combining the teachings of various religions. Coelho is well-acquainted with Islam, Islamic Sufism, and its writers and poets, and this familiarity and the incorporation of their concepts into his own thoughts have made it very difficult to distinguish the genuine from the spurious in the amalgamation of his ideas. On the other side of this research, Shaikh Alauddin Semnani (659-736 AH), one of the prominent Sufi scholars and mystics of the Ilkhanate Mongol era, is examined. His teachings emphasize the importance of self-reflection, mystical experiences, and spiritual growth through meditation, remembrance, and prayer. His works, including his Sufi poems and treatises, have inspired generations of Sufis to seek a deeper connection with the Divine. His Sufism is more focused on the practical aspect, and he believes that the seeker must traverse these stages and levels to attain proximity to the Truth.

Common Sufi Concepts:

Unity of Existence (Wahdat al-Wujud): Both *"The Alchemist"* and Semnani's teachings emphasize the interconnectedness of all things and the presence of a divine spirit in all creation. This concept is expressed in *"The Alchemist"* through the symbol of the "Soul of the World" and in Semnani's teachings through the concept of "Tawhid" (Divine Unity).

Journey: Both works present the journey as a metaphor for spiritual growth and self-discovery. In *"The Alchemist"* Santiago's journey towards the treasure symbolizes his inner journey towards the truth. Semnani also describes the journey in his works as a symbol of the Sufi's spiritual path and progress.

Symbolism: Both Coelho and Semnani use symbols to convey profound spiritual meanings. In *"The Alchemist"* symbols such as the old man, the alchemist, the desert, and the treasure hold deep significance. Semnani also employs symbols like the bird, the cage, the mirror, and the candle to express Sufi concepts.

Treasure: Both works examine the concept of the treasure as a symbol of the realization of dreams and spiritual perfection. In *"The Alchemist"* the treasure represents the ultimate goal of the journey. Semnani also describes the treasure in his works as a symbol of divine knowledge and proximity to God.

World Soul: Both *"The Alchemist"* and Semnani's teachings emphasize the existence of a universal consciousness that connects all beings. This concept is expressed in *"The Alchemist"* through the symbol of the "Soul of the World" and in Semnani's teachings through the concept of "Wahdat al-Shuhud" (Unity of Witnessing).

Differences in Expression and Interpretation:

Origin and Nature: *"The Alchemist"* is a work of fiction with a focus on personal spirituality, while Semnani's teachings are rooted in Islamic Sufism and theology.

Style and Approach: *"The Alchemist"* uses storytelling and allegory to convey its message, while Semnani's teachings are more analytical and based on theoretical frameworks.

Audience and Purpose: *"The Alchemist"* is written for a general audience with the aim of inspiring and motivating, while Semnani's teachings are intended for Sufi seekers and focus on spiritual growth.

Historical Context: *"The Alchemist"* is a contemporary work, while Semnani's teachings date back to the 7th century AH.

Evaluation and Critique:

Despite the apparent similarities, *"The Alchemist"* and Semnani's teachings differ significantly in their objectives, target audiences, and the depth of their spiritual content. Coelho's work can be considered a modern interpretation of Sufi concepts, aimed at presenting personal spirituality and inspiration for a general audience. In contrast, Semnani's teachings offer a more traditional and precise approach to Islamic Sufism, focusing on the spiritual growth and divine knowledge of Sufi seekers.

Bibliography

*Quran

Ibn Arabi, Muhyiddin (n.d.), *Al-Futūḥāt al-Makkīyah*, Beirut: Dār Ṣādir.

Arias, Juan (2002), *My Life*, translated by Khojaste Keyhan, 1st edition, Tehran: Morvarid Publications.

Jami, Nur al-Din 'Abd al-Rahman (1978), *Nafaḥāt al-Uns min Ḥaḍarāt al-Quds*, introduction, edition, and annotations by Mahmud 'Abidi, Tehran: Ettelā'āt Publications.

Jami, Nur al-Din 'Abd al-Rahman (1982), *Naqd al-Nuṣūṣ fi Sharḥ Naqsh al-Fuṣūṣ*, edited by William Chittick, Tehran: Institute for Research on Wisdom and Philosophy of Iran.

Hafez, Shams al-Din Muhammad (2010), *Dīwān-i Ḥāfīz*, introduction and selection by Muhammad Rastgu, Tehran: Ney Publishing.

Haqiqat, 'Abd al-Rafi' (1994), *Haft Ganj-i Kūmish: Shāmil-i Sharḥ-i Aḥwāl va Afkār va Āthār-i Haft 'Ārif va Shā'ir-i Nāmī-yi Īrān dar Maḥdūdah-yi Ustān-i Samnān*, 2nd edition, Tehran: Kūmish.

Semnani, Shaikh Alā' al-Dawlah (1983), *Al-'Urwah li-Ahl al-Khalwah wa-l-Jalwah*, edited by Najīb Māyil Haravī, Tehran: Mawlā.

....., ... (1990), *Muṣannafāt-i Fārsī*, edited by Najīb Māyil Haravī, Tehran: Scientific and Cultural Company.

63 Abstract

- Shabistari, Mahmud (2007), *Gulshan-i Rāz*, introduction and edition by Kāzīm Muḥammadī, Karaj: Najm-i Kabri Publications.
- Sharifi, Ahmad Husayn (2010), *Irfān-i Ḥaqīqī va Irfān-hā-yi Kādhib*, Tehran: Ba-Āmuz.
- Sharifi-Dust, Ahmad (2013), *Kāvishī dar Ma'naviyyat-hā-yi Nau-zuhūr; Barrasi-yi Dah Jaryān-i Fā'il dar Irān*, Qom: Daftar-i Nashr-i Ma'ārif.
- 'Aṭṭār Nīshābūrī, Farīd al-Dīn (1989), *Mantiq al-Tayr*, edited by Šādiq Gawharīn, 6th edition, Tehran: Scientific and Cultural Publishing Company.
- Schuon, Frithjof (2002), *The Kernel and the Husk: Essays on Islamic Spirituality*, translated by Minu Hujjat, Tehran: Suhrawardī.
- Fa'ālī, Muhammad Taqī (2010), *Āftāb va Sāyah-hā (Nagrishī bar Junbish-hā-yi Nau-zuhūr-i Ma'naviyyat-girā)*, Tehran: 'Ābid.
- Coelho, Paulo (2000), *Confessions of a Pilgrim*, translated by Del-Ārā Qahrāmān, vol. 5, Tehran: Behjat Publications.
- Coelho, Paulo (2003), *The Alchemist*, translated by Ārash Hījāzī, 16th edition, Tehran: Kāravān Publications.
- Coelho, Paulo (2006a), *Like the Flowing River*, translated by Ārash Hījāzī, Tehran: Kāravān.
- Coelho, Paulo (2006b), *Zuhair*, translated by Ārash Hījāzī, 7th edition, Tehran: Kāravān Publications.
- Coelho, Paulo (2007a), *The Fifth Mountain*, translated by Ārash Hījāzī, 6th edition, Tehran: Kāravān Publications.
- Coelho, Paulo (2007b), *Veronika Decides to Die*, translated by Ārash Hījāzī, 19th edition, Tehran: Kāravān Publications.
- Coelho, Paulo (2007c), *Letters from a Pilgrim*, translated by Ārash Hījāzī, 16th edition, Tehran: Kāravān Publications.
- Maḥjūb, Farīshṭah (2010), "Muṭāli'ah-yi Taṭbīqī-yi Dāstān-i Mard va Ganj az Mathnavī bā Kitāb-i Kīmīyāgar-i Pāulū Ku'ilū", *Pažūhishnāmah-yi Zabān va Adab-i Fārsī (Gawhar-i Gūyā)*, vol. 4, no. 4, serial no. 16, Winter 2010, pp. 179-206.
- Mawlawī, Jalāl al-Dīn Muḥammad ibn Muḥammad (1998), *Mathnavī-yi Ma'navī*, 4th edition, Tehran: Pažūhish Publications.

نقد محتوایی کتاب کیمیاگر بر اساس آموزه‌های عرفانی شیخ علاءالدوله سمنانی

عظیم حمزئیان*

قاسم رؤفی**

چکیده

کتاب کیمیاگر اثر پائولو کونلیو، داستانی نمادین است که مضامین عرفانی را در قالب یک سفر مطرح می‌کند. این مقاله، مفاهیم عرفانی مشترک بین "کیمیاگر" و آموزه‌های عرفانی شیخ علاءالدوله سمنانی، عارف برجسته قرن هفتم و هشتم هجری را بررسی می‌کند و با هدف شناسایی مفاهیم عرفانی مشترک مانند وحدت وجود، سفر، نمادپردازی، گنج و... آغاز و سپس نحوه بیان و تفسیر این مفاهیم در هر دو اثر را به صورت تطبیقی تحلیل می‌کند. در نهایت، جنبه‌های عرفانی "کیمیاگر" را در ترازوی آموزه‌های عرفانی سمنانی مقایسه، ارزیابی و نقد می‌کند. این نقد محتوایی با روش توصیفی-تحلیلی و به شیوه تطبیقی و بر اساس مطالعات کتابخانه‌ای صورت گرفته است. اگر چه منشأ و مبدأ، سبک و شیوه، هدف و مخاطب این بررسی با یکدیگر متفاوت است؛ ولی یافته‌های این پژوهش حکایت از آن دارد که کونلیو در عناصر مورد اشاره در بالا، اشتراک لفظی با آموزه‌های عرفانی شیخ سمنانی دارد؛ ولی در غایت و هدف، کاملاً در تضاد و تقابل هم هستند. کونلیو با اقتباس از آموزه‌های عرفانی و تلفیق آن با اندیشه خود و با هدف ارائه تفسیری جدید از زندگی، به دنبال ترویج نوعی معنویت مدرن یا معنویت ممزوج برای پر کردن خلأهای بشر معاصر است.

کلیدواژه‌ها: معنویت‌های نوظهور، عرفان اسلامی، نمادپردازی، سفر، روح جهان

* دانشیار گروه ادیان و عرفان، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه سمنان، سمنان، ایران (نویسنده مسئول)،
ahamzeian@semnan.ac.ir

** دانشجوی دکتری تصوف و عرفان اسلامی، دانشگاه سمنان، ایران، ghasem.raufi@semnan.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۹/۲۶، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۲/۰۳

۱. مقدمه

مقایسه عرفان‌های نوظهور با عرفان اسلامی به عنوان یکی از سنت‌های کهن و تأثیرگذار، رویکردی علمی و آکادمیک است که به شناخت عمیق‌تر ریشه‌ها، ویژگی‌ها و اعتبار این جریان‌های معنوی جدید کمک می‌کند. این مقایسه امکان درک بهتر ریشه‌ها و منابع فکری عرفان‌های نوظهور را فراهم می‌آورد. بسیاری از این جریان‌های معنوی معاصر، متأثر از سنت‌های عرفانی کهن از جمله عرفان اسلامی هستند. بررسی این ارتباطات می‌تواند به شناخت عمیق‌تر منشأ و مبانی این عرفان‌های نوین کمک کند. همچنین این مقایسه به درک تفاوت‌ها و ویژگی‌های منحصر به فرد هر سنت عرفانی منجر می‌شود. شناخت این تمایزات، به ارزیابی دقیق‌تر و نقادانه‌تر هر جریان معنوی کمک خواهد کرد. در واقع این رویکرد تطبیقی، امکان ارزیابی میزان اصالت و اعتبار عرفان‌های نوظهور را فراهم می‌سازد. مقایسه با سنت‌های کهن‌تر عرفانی، به عنوان معیاری برای سنجش غنای محتوایی و ژرفای معنوی این جریان‌های جدید به کار می‌آید.

بررسی تطبیقی "کیمیاگر" با آموزه‌های عرفانی شیخ علاءالدوله سمنانی نیز رویکردی علمی و آکادمیک به نظر می‌رسد. این بررسی به دلیل تشابهات محتوایی، ضرورت تحلیل تطبیقی، اهمیت آموزه‌های سمنانی و امکان تبیین تفاوت‌ها و ارائه نقد محتوایی قابل توجیه است. کتاب "کیمیاگر" اثر پائولو کوئلیو از مفاهیم عرفانی مشترکی با آموزه‌های شیخ علاءالدین سمنانی، عارف برجسته قرن هفتم و هشتم هجری، بهره می‌برد. این تشابه در مفاهیمی چون وحدت وجود، سفر معنوی، نمادپردازی و مفهوم گنج مشاهده می‌شود. با توجه به این تشابهات، انجام یک تحلیل تطبیقی میان این دو اثر می‌تواند به درک عمیق‌تر و جامع‌تری از مفاهیم عرفانی مشترک آن‌ها منجر شود و زمینه‌ساز شناخت بهتر ریشه‌های فکری و معنوی کتاب "کیمیاگر" باشد.

از سویی دیگر، شیخ علاءالدین سمنانی یکی از عارفان برجسته و تأثیرگذار در سنت عرفان اسلامی است. آموزه‌های او در حوزه‌های مختلف عرفانی از جمله مفهوم وحدت وجود، سلوک معنوی و نمادپردازی، از اهمیت و جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. بررسی تطبیقی این آموزه‌ها با اثر "کیمیاگر" می‌تواند به غنای محتوایی و تحلیلی این اثر معاصر کمک کند. همچنین علاوه بر شناسایی مشترکات، بررسی تطبیقی این دو اثر امکان تبیین تفاوت‌های آن‌ها را نیز فراهم می‌سازد. این تفاوت‌ها در زمینه‌های مختلف از جمله منشأ و ماهیت، سبک و رویکرد، مخاطب و هدف، و زمینه تاریخی قابل بررسی است. این امر به درک عمیق‌تر از

نقد محتوایی کتاب کیمیاگر بر اساس آموزه‌های ... (عظیم حمزئیان و قاسم رؤفی) ۶۷

ویژگی‌های هر اثر کمک می‌کند. در مجموع، مقایسه و تحلیل تطبیقی "کیمیاگر" با آموزه‌های سمنانی می‌تواند به غنای تحلیلی و نقادانه این اثر معاصر بینجامد و به شناخت بهتر ابعاد مختلف کتاب "کیمیاگر" و ارزیابی محتوایی و معنوی آن کمک کند.

پائولو کوئلیو، نویسنده پرکار و تاثیرگذار زمان ما، از دیدگاه برخی توانسته، خود را به عنوان جریان معنوی نوظهوری به عموم بشناساند وی در سال ۱۹۴۷ میلادی در شهر ریودوژانیروی برزیل متولد و دوران کودکی، نوجوانی و جوانی پر فراز و فرودی را پشت سر گذاشت. از جمله آنکه مدتی به مواد مخدر و همجنس‌بازی روی آورد (کوئلیو، ۱۳۷۹، چ ۵: ۱۲۱، ۱۴۱). و سه مرتبه در بیمارستان روانی بستری شد (کوئلیو، ۱۳۷۹، چ ۵: ۵۴، ۵۷)، سه بار به زندان افتاد (کوئلیو، ۱۳۷۹، چ ۵: ۶۴-۶۵) اما هنوز علاقه شدیدی به نوشتن و نگارش داشت. ده‌ها کتابش در صدها کشور جهان به بیش از ۶۰ زبان زنده دنیا ترجمه شده است به طوری که نشریه فرانسوی "لیر" در سال ۱۹۹۹، وی را دومین نویسنده پرفروش جهان در سال ۱۹۹۸ معرفی می‌کند (فعال، ۱۳۸۹: ۲۶۵). می‌توان گفت، تشنگی معنوی انسان مدرن، استفاده از واژگان معنوی، شخصیت فراملیتی خود کوئلیو بخشی از این عواملی هستند که موجب اقبال به کتاب‌های او شدند.

کتاب "کیمیاگر"، دومین و یکی از زیباترین آثار پائولو کوئلیو از جنبه داستان‌نویسی است، که بعد از چاپ کتاب "بریدا"، سبب اقبال عموم به این اثر شد و رکورد فروش در برزیل را می‌شکست و کمپانی فیلم سازی وارنر، امتیاز تهیه این فیلم را به دست می‌آورد (کوئلیو، ۱۳۸۵ الف: ۱۶). این کتاب توسط دانشگاه شیکاگو و در برخی مدارس کشورهای فرانسه، آرژانتین، اسپانیا، برزیل، ایتالیا و... به عنوان کتاب درسی معرفی و تدریس می‌شود (کوئلیو، ۱۳۸۶ ب: ۳۳). کتاب "کیمیاگر"، یک کتاب نمادین و سرگذشت چوپانی است که با دیدن یک خواب و تکرار مجدد آن و به تبعش، تعبیر آن خواب، سفری را آغاز می‌کند که هدفش دستیابی به گنجی است که در خواب برای وی آشکار شده بود. حوادث و اتفاقات زیادی در این مسیر برای سانتیاگوی چوپان رخ می‌دهد و افراد متعددی با تیپ‌های شخصیتی متنوعی در مسیرش قرار می‌گیرند که او را برای رسیدن به گنج و به نوعی تحقق آرزو و افسانه شخصی‌اش یاری می‌کنند. چنین به نظر می‌رسد که وی در این کتاب سعی نموده، با ترکیب آموزه‌های متنوع ادیان مختلف، طریقه و گرایش خاصی از معنویت به عموم مردم ارائه دهد. او مسیحیت، اسلام و آموزه‌های خرافی درباره جادو و سحر را با هم ترکیب می‌کند تا به تحقق افسانه شخصی برسد.

برخی از پژوهشگران غربی معتقدند که کتاب کیمیاگر، نماینده نمادین سه‌گانه انسان، جهان و خدا است و رابطه‌ای که بین آنها وجود دارد، از طریق سفر قهرمان داستان؛ سانتیاگو در جستجوی گنج، آرام آرام فاش می‌شود. جستجوی او از سطح مادی شروع می‌شود و به عالم روحانی وارد می‌شود و در مرحله خودشناسی پایان می‌یابد. از طریق خودشناسی، قهرمان سانتیاگو به حالت آگاهی خالص می‌رسد که در آن این سه‌گانه به عنوان یک کل جدا ناپذیر درک می‌شود (Muraleedharan, 2011: 1-6).

تفکر جادویی از موضوعات کلیدی آثار کوئلیو و نقش مهمی در آثار خلاقانه و زندگی وی داشته است، تجزیه و تحلیل زندگی و آثار کوئلیو نشان می‌دهد که تفکر جادویی می‌تواند به طور خلاقانه مورد استفاده قرار گیرد و در زندگی فرد ادغام شود و همزمان زمینه مناسبی برای تولید خلاق فراهم کند. کوئلیو نمونه بسیار خوبی از کسی است که تفکر جادویی را در تجربه دنیای واقعی ادغام می‌کند و از آن به طور فعال برای پیشبرد هدف خود استفاده می‌کند. او حتی موفقیت خود را به باور، اعمال و مناسک جادویی خود نسبت می‌دهد پائولو کوئلیو با درهم آمیختن دین و تفکر جادویی معنای عمیقی را ارائه کرد که رشد شخصی او را هدایت کرد. (Mayer و Maree, ۲۰۱۸: ۱۶).

کوئلیو با اسلام، عرفان اسلامی و نویسندگان و شعرای آن آشنایی خوبی دارد و همین آشنایی و ورود مفاهیم آن به اندیشه‌های خودش تشخیص امور سره از ناسره رادالتقاط افکاراو، بسیار دشوار نموده است. شخصیت اصلی داستان، یک مسیحی است که در محیطی اسلامی، وقایعی برایش رخ می‌دهد. نتیجه‌گیری حاصله از این داستان، تلفیقی از این دو دین به نوعی ارائه نگرشی نو با استفاده از آموزه‌های این دو مکتب است که تعارضاتی در ظاهر و باطن با این ادیان دارد.

برخی بر این عقیده‌اند که کتاب "کیمیاگر" از نظر قالب و محتوا، شباهت‌هایی با حکایت‌های "هزار و یک شب" (حکایت شب ۳۴۹)، "عجایب‌نامه" (تالیف محمدبن محمود همدانی در نیمه دوم قرن ششم است) و "مثنوی معنوی" (دفتر ششم) دارد. البته کوئلیو در سفرش به ایران به این موضوع اعتراف می‌کند که کیمیاگر را بر اساس داستانی از مولوی نوشته است (کوئلیو، ۱۳۸۶، ج ۱۹: ۱۱)، ولی در جایی دیگر، ایده کتاب "کیمیاگر" را از "هزار و یک شب" می‌داند (کوئلیو، ۱۳۸۵، ب: ۷: ۴۷).

البته می‌توان تاثیرپذیری از مولوی را، حتی در نامگذاری کتاب "کیمیاگر" را به دلیل بیت زیر بیشتر محتمل دانست:

نقد محتوایی کتاب کیمیاگر بر اساس آموزه‌های ... (عظیم حمزئیان و قاسم رؤفی) ۶۹

کیمیای نوکننده دردهاست کو ملولی آن طرف که درد خاست

(مولوی، ۱۳۷۷: ۱۱۰۸).

در توضیح و مستند این گفته در دفتر ششم مثنوی و در شروع داستانی با عنوان «بود یک میراثی مال و عقار...» (همان: ۱۱۰۷) و عناصر مشترک دیگری نیز همچون خواب و رؤیا، طلب گنج که در مثنوی آمده است.

در سوی دیگر این پژوهش، شیخ علاءالدوله سمنانی (۶۵۹-۷۳۶ ه.ق.)، یکی از عارفان و علمای برجسته دوره ایلخانان مغول است. آموزه‌های او بر اهمیت تأمل در خود، تجارب عرفانی و رشد معنوی از طریق مراقبه، ذکر و دعا تأکید دارد. آثار او، از جمله اشعار و رساله‌های عرفانی‌اش، نسل‌های متعارف صوفی را برانگیخت تا به دنبال پیوند عمیق‌تر با خدا باشند. عرفان وی، بیشتر بر جنبه عملی تأکید دارد و معتقد است سالک برای رسیدن به هدف غایی خود، این مراحل و مراتب را پشت سر بگذارد تا به قرب حق نائل شود. کتاب "کیمیاگر" نوشته‌ی پائولو کوئلیو، با شیوه‌ی رمزآلود، در پی بیان راه‌های رسیدن به معنویت و تحول درونی انسان است و علاءالدوله سمنانی، با تمرکز بر رهایی از بندگی مادی و پیوستن به حقیقت مطلق، راه‌های دیگری را برای تحول روحی و ارتقاء انسان ارائه داده است. در این پژوهش برآنیم که موارد اشتراک و افتراق بین آموزه‌های عرفانی شیخ علاءالدوله سمنانی و کتاب "کیمیاگر" را برشمردیم و بر همین اساس، صحت آموزه‌های کوئلیو را بسنجیم.

۲. پیشینه پژوهش

در حوزه موضوعی این پژوهش، مقاله «نقدی بر کتاب کیمیاگر»، توسط حسین حاجی‌زاده در فصلنامه ادبیات فارسی، به بیان اقتباسات کوئلیو از مثنوی معنوی و بیان اشتراکات معنایی با سایر شعرای ایرانی و مضامین مورد استفاده آن‌ها پرداخته است. مقاله "زبان نشانه‌ها"؛ (بررسی انگاره‌های نمادین رمان کیمیاگر و مقایسه با نمونه‌های عرفان و تصوف اسلامی)، توسط حافظ حاتمی و محمدرضا نصر اصفهانی، انجام شده که نویسندگان صرفاً به بیان عناصر رمزی این کتاب و تأثیرپذیری نویسنده از نمادهای تصوف و عرفان اسلامی اشاره داشته‌اند و این کتاب را همچون یک فرهنگ قلمداد کرده‌اند. همچنین پایان‌نامه‌های «بررسی درون‌مایه معنوی آثار پائولو کوئلیو» توسط زهرا خالقیار و «زندگی‌نامه، آثار و تحلیل اندیشه‌های پائولو کوئلیو» توسط سید محمد موسویان و «نقد عرفان پائولو کوئلیو بر مبنای عرفان اسلامی» نیز از جمله آثاری است که

نزدیک به موضوع این پژوهش می‌باشد. تاکنون پژوهش مستقلی در باب بررسی و مقایسه محتوای کتاب "کیمیاگر" با آموزه‌های عرفانی شیخ علاءالدوله صورت پذیرفته مباحث تحلیلی حاضر می‌تواند به شناخت بهتر محتوا و نگاه فلسفی به این نویسنده کمک کند.

۳. بحث

زندگی عموم عرفا به نوعی به دو قسمت تاریک و روشن تقسیم می‌شود که به واسطه الهام غیبی، از قسمت تاریک عبور نموده و وارد بخش روشن، زندگی میشوند. کوئلیو از جمله افرادی است که اگرچه خود را عارف نمی‌داند، ولی این تحول روحی و معنوی برایش رخ داده است. هنر کوئلیو در آن است که توانسته از قالب رمان، فرضیه خود را تبدیل به یک مسئله، نظریه و حتی ایدئولوژی کند، بدون آنکه نیازمند مقدمات منطقی و استدلال‌های عقلی باشد. وی در سایر آثار خود از تجربیات شخصی خود به عنوان «طرح معنوی» نام می‌برد (شریفی دوست، ۱۳۹۲: ۱۵۰).

آبشخورهای فکری متنوع و متعدد پائولو کوئلیو و استفاده متناوب از این منابع فکری در آثارش، از شگردهای نویسندگی وی می‌باشد. برای نمونه در اندیشه تائویسم، سحر و جادو، اوهام و طلسمات، کیمیاگری، میل به جاودانگی و طبیعت‌گرایی، جایگاه محوری دارند که در کتاب "کیمیاگر" شاهد آن هستیم: «یازده سال از زندگی ام را صرف مطالعه کیمیاگری کردم...» (کوئلیو، ۱۳۸۲: ۹).

دستمایه‌های اولیه عرفان و معنویت مورد نظر او، ممزوجی است؛ از عرفان مسیحیت که دین اوست و عرفان ساحری به صورت کارلوس کاستاندا همراه با افکار مارکس. البته بدون تردید پائولو تحت تاثیر افراد مختلف دیگری هم است و از نگرش‌های متنوعی الهام پذیرفته است، کسانی نظیر خورخه لوییس بورخس، هنری ویلر، ژورژ آمادو، خیام، مولوی، یونگ و پولس قدیس (محبوب، ۱۳۸۹: ۱۸۵) در واقع رمان کیمیاگر حاصل قرارگیری تکه‌های مختلف یک جورچین می‌باشد.

در سمت دیگر این پژوهش، شیخ ابوالمکارم رکن‌الدین علاءالدوله احمد بن محمد بن احمد بیابانکی سمنانی، یکی از چهره‌های درخشان عرفان اسلامی - ایرانی است. این عارف دانشمند در ماه ذی‌الحجه سال ۶۵۹ هجری قمری در قریه بیابانک سمنان متولد (حقیقت، ۱۳۷۳: ۲۴۹) و در سال ۷۳۶ هجری قمری در خانقاه خود در صوفی آباد سمنان وفات یافت. وی یکی

نقد محتوایی کتاب کیمیاگر بر اساس آموزه‌های ... (عظیم حمزئیان و قاسم رؤفی) ۷۱

از عارفان کثیرالتألیف در حوزه‌های شعر، تفسیر، کلام، فقه و... است و شاید بزرگترین منازع ابن عربی در مسأله وحدت وجود ومدافع وحدت شهود، است. وی نه تنها به عنوان یک عارف و متکلم؛ بلکه به عنوان یک رهبر معنوی و معرف دینی، نقش بارزی در تاریخ عرفان اسلامی ایفا کرده است

۴. مضامین مشترک و متفاوت " کیمیاگر " و عرفان شیخ سمنانی

تفاوت‌های اصلی بین "کیمیاگر" و آموزه‌های عرفانی شیخ علاءالدوله سمنانی عبارتند از:

- منشأ و ماهیت: کتاب "کیمیاگر" از زاویه‌ی ادبی و رمان‌نویسی به مفاهیم معنوی و روحانی با تکیه بر تجربیات شخصی و شهودی می‌پردازد و جنبه‌های دینی آن کمتر برجسته است، در حالی که آموزه‌های عرفانی شیخ علاءالدوله سمنانی از مبانی عرفان اسلامی و اندیشه‌های اسلامی نشأت گرفته است.
- سبک و شیوه: "کیمیاگر" اغلب به صورت داستانی و رمان‌نویسی است و از مثال‌ها و نمادها برای انتقال مفاهیم استفاده می‌کند، در حالی که آموزه‌های عرفانی شیخ علاءالدوله اغلب به صورت تحلیلی ارائه می‌شود و بر اساس نظریه‌های عرفانی توضیح داده می‌شود.
- هدف، مخاطب و مسیر: کتاب کیمیاگر در عمده موارد به عنوان یک رمان زندگینامه‌ای، برای عموم مخاطبان نوشته شده است و بیشتر به جذب و تحریک عقاید مخاطبان می‌پردازد، در حالی که آموزه‌های عرفانی شیخ علاءالدوله سمنانی به عنوان اندیشه‌های عرفانی برای عارفان و سالکان عرفانی تهیه شده است. هدف در کتاب «کیمیاگر» بیشتر بر کشف خود و رسیدن به کمال شخصی است که با دنبال کردن ندای قلب و پیروی از سرنوشت فردی محقق می‌شود. هدف در نزد شیخ سمنانی، رسیدن به معرفت الهی و قرب به خداوند است که از مسیر عرفانی مبتنی بر ریاضت، ذکر و مراقبه قابل وصول است.
- زمینه تاریخی: کتاب "کیمیاگر" در دوران معاصر و آرای عرفانی علاءالدوله سمنانی در قرن هفتم هجری قمری نوشته شده است.

۱.۴ وجوه اشتراک ظاهری و محتوایی

۱.۱.۴ روح جهان و اندیشه وحدت وجود

از اصطلاحات پرکاربرد در متن کتاب "کیمیاگر"، "روح جهان" و "زبان کیهان" و "افسانه شخصی" می‌باشد که ارتباط طولی با یکدیگر دارند و به نوعی لازم و ملزوم یکدیگر می‌باشند. در تعریف هر یک از موارد بالا باید عنوان کرد که منظور از افسانه شخصی، آن چیزی است که همواره آرزوی انجام دادن آن داریم و هر آدمی از آغاز جوانی می‌داند که افسانه شخصی‌اش چیست» (کوئلیو، ۱۳۸۲: ۳۹) و در این مسیر نیروهای ویران‌گر، چگونگی تحقق بخشیدن افسانه شخصی را به انسان‌ها می‌آموزند» (کوئلیو، ۱۳۸۲: ۳۹) اصطلاح "افسانه شخصی"، چهل و چهار مرتبه در متن کتاب "کیمیاگر" تکرار شده است. تحقق افسانه شخصی، به یکباره نیست و مراحل مختلفی دارد که باید طی شود.

از لوازم تحقق این آموزه، پیروی از نشانه‌هاست. از نظر کوئلیو، جهان روحی دارد، و هر کسی که این روح را درک کند، زبان همه موجودات را می‌فهمد و برای رسیدن به آنجا، باید از نشانه‌ها پیروی کرد (کوئلیو، ۱۳۸۲: ۹۸، ۴۶). باید به نشانه‌ها، احترام گذاشت و پیروی کردن از آن‌ها را آموخت (کوئلیو، ۱۳۸۲: ۵۷) وی معتقد است که در راه درک نشانه‌ها نباید عجله و اضطراب داشت (کوئلیو، ۱۳۸۲: ۶۰). انسان باید در طلب و تحقق افسانه شخصی‌اش، تا پایان برود (کوئلیو، ۱۳۸۲: ۴۸). به عبارت دیگر از نظر کوئلیو تحقق افسانه شخصی، یگانه ماموریت آدمیان بر روی زمین است (همان: ۳۹). موضوع «نشانه‌ها» که سیطره آن در کتاب "کیمیاگر" گسترده است، از مواردی است که می‌توان ادعا کرد، کوئلیو آن را از عرفان کاستاندا وام گرفته است.

می‌توان افسانه شخصی را با طلب عرفانی مشترک دانست؛ اما این اشتراک فراتر از لفظ نیست؛ زیرا مقصد هر یک از این دو طلب متفاوت از یکدیگر می‌باشد. در طلب عرفانی، هدف و مقصد خداست. مفهوم افسانه شخصی در آثار پائولو، مبهم باقی می‌ماند؛ زیرا معیار و ملاک واحدی برای تفسیر و درک افسانه شخصی را به دست نمی‌دهد. در واقع منبع و منشاء افسانه شخصی و چگونگی ارتباط و نسبت آن با ذهن و قلب انسان مشخص نیست. تنوع برداشت‌ها از مفهوم افسانه شخصی این نکته را به ذهن انسان متبادر می‌کند که آرزوها و امیال انسانی در مراحل مختلف زندگی نوعی افسانه شخصی هستند. علاوه بر این موارد، این سوال به ذهن خواهد رسید که جایگاه خدا در پیروی از افسانه شخصی چیست و پارادوکس بین نگاه اومانستی کوئلیو و خدامحوری ادیان توحیدی چگونه قابل حل می‌باشد؟

نقد محتوایی کتاب کیمیاگر بر اساس آموزه‌های ... (عظیم حمزئیان و قاسم رؤفی) ۷۳

«روح جهان» نیز بدین معنی است که وقتی کسی، چیزی را از اعماق قلب، طلب کند، این خواسته در روح جهان متولد و سراسر کیهان همدست می‌شود تا بتوان آن آرزو را تحقق بخشید» (کوئلیو، ۱۳۸۲: ۴۰، ۵۷). کوئلیو معتقد است باید در روح جهان غوطه‌ور شد. در واقع روح جهان، همواره نیروی مثبتی است که همه چیز را به حرکت در می‌آورد (کوئلیو، ۱۳۸۲: ۹۳). هر کسی که این روح را درک کند، زبان همه موجودات را می‌فهمد (کوئلیو، ۱۳۸۲: ۹۸). نکته دیگر درباره روح جهان آن است که، همواره پیش از تحقق یافتن یک رؤیا، روح جهان تصمیم می‌گیرد، تمام آن چه را در طول طی طریق آموخته شده است، بیازماید (کوئلیو، ۱۳۸۲: ۱۴۴). از نظر کوئلیو، روح جهان بخشی از روح خداوند است و روح خداوند، روح خود فرد است (کوئلیو، ۱۳۸۲: ۱۶۳). ابن‌نگاه منجر به عقیده همه‌خدایی یا پانتئیسم می‌شود و در واقع این نگرش، نگاه مفهومی و ذهنی به خدا دارد. در نقد این نظریه باید گفت: چیستی، ماموریت و نسبت آن با روح افراد و ابنای بشر مشخص نیست. با استناد به اقوال کوئلیو درباره روح جهان این معنی به ذهن متبادر می‌شود که هر آنچه انسان در طلب و آرزوی آن باشد، روح جهان وظیفه برآوردن آن را دارد. به عبارت دیگر روح جهان در خدمت انسان است.

شیخ علاءالدوله سمنانی، ضمن مخالفت با نظریه وحدت وجود، قائل به وحدت شهود بود. وحدت شهود، در مقابل وحدت وجود، بر جنبه ذهنی و انفسی تجربه عرفانی تأکید دارد. در وحدت شهود، عارف در تجربه عرفانی خود همه چیز را یکی می‌بیند. سمنانی معتقد بود که عارفان هنگام تجربه عرفانی، به دلیل شدت عشق و جذب الهی، همه چیز را یکی می‌بینند و از تجربه خود به عنوان وحدت وجود یاد می‌کنند، در حالی که چیزی جز وحدت شهود نبوده است. این معنای مورد نظر سمنانی در دیوان اشعارش بسیار دیده می‌شود. او، در یکی از اشعار خود می‌گوید:

غیر حق هر چه کسی بیند مشرک است   آنکه او حق نتواند که بیند کور است

سمنانی، ۱۳۶۴: ۱۷

۲.۱.۴ زبان جهان

در ادامه بحث «روح جهان»، مبحث «زبان جهان» به عنوان لوازم روح جهان مطرح می‌شود. از نظر کوئلیو، در جهان، زبانی هست که همگان می‌فهمند (کوئلیو، ۱۳۸۲: ۷۷) و این زبان جهان و کیهان، فراتر از واژه‌هاست (کوئلیو، ۱۳۸۲: ۶۰). کیهان با زبانی خلق شده که همه موجودات

می‌فهمند (کوئلیو، ۱۳۸۲: ۸۵). کوئلیو این زبان کیهانی را، «زبان عشق» می‌داند (کوئلیو، ۱۳۸۲: ۱۰۶)، عشق، هیچ‌گاه انسانی را از دنبال کردن افسانه شخصی‌اش باز نمی‌دارد که اگر چنین شود به خاطر آن است که آن عشق راستین نبوده است در واقع این عشق به زبان جهانی سخن می‌گوید (کوئلیو، ۱۳۸۲: ۱۳۳) برای کسانی که جوایز زبان جهانی هستند، شجاعت مهم‌ترین موهبت است (کوئلیو، ۱۳۸۲: ۱۲۳). عشق مورد اشاره خالق کیمیاگر با آنچه در عرفان اسلامی آمده، بسیار نزدیک است. از نظر عرفا، همه کاینات در جستجوی کمال هستند و آنچه آنها را به کمال رسانده و از سکون و جمود خارج می‌کند، عشق است.

به طور خلاصه می‌توان گفت از نظر کوئلیو، روح جهان به عنوان نیرویی قدرتمند بر تمام موجودات و پدیده‌های جهان حاکم است. این روح، هوشمند و آگاه، قدرتمند، عادل و مهربان و محیط بر همه چیز است. انسان‌ها می‌توانند از طریق عشق، ایمان، و دعا با روح جهان ارتباط برقرار کنند. هنگامی که انسان با روح جهان ارتباط برقرار می‌کند، می‌تواند از قدرت و حکمت آن بهره‌مند شود. این نیروی الهی می‌تواند به انسان در مواردی همچون یافتن هدف زندگی، غلبه بر چالش‌ها و رسیدن به خوشبختی کمک کند.

کوئلیو در کتاب کیمیاگر بیان می‌کند که «همه چیز، تنها یک چیز است» (کوئلیو، ۱۳۸۲: ۴۰) یا به عبارت دیگر ما همه توسط یک دست خلق شده‌ایم و یک روح داریم (کوئلیو، ۱۳۸۲: ۱۵۸). می‌توان مابه‌ازای این موضوع را اندیشه وحدت وجود در مراتب مختلف در نظر بگیریم؛ گرچه این اندیشه تا حدودی صحیح به نظر می‌رسد، ولی نقدی که به آن وارد می‌شود، آن است که خدا در اندیشه کوئلیو، از جنس خدای متشخص نیست؛ بلکه یک روح کلی است و هر کسی که به دنبال این معنویت است، معتقد است، جهان مقهور یک معنویت است که هیچ تصویری ندارد. در واقع خدای غیرمتشخص دارای صفاتی همچون خلوص، صفا، شفافیت، بی‌رنگی، بساطت، قدرتمندی، ایجاد حیرت، ایجاد خضوع و خشوع در افراد و معرفت‌بخشی به افراد است. این خدا، کتاب خاصی ندارد، معجزه خاصی به دست پیامبری ندارد. از منظر ایشان، بهشت و جهنمی نیز وجود ندارد. کوئلیو، اعتقادی به نبوت و پیامبری ندارد و معتقد است، خود انسان، آنچه را که لازم باشد، می‌تواند کشف کند و هر کسی از اسرار خود آگاه است و اعتقادی به اسراری فراتر از ذهن انسان ندارد که نیازمند به استادی باشد که بخواهد آن را آموزش بدهد.

چنین به نظر می‌رسد که اندیشه روح جهان، نوعی پانتئیسم است که با آموزه‌های دینی و عرفانی شیخ علاءالدوله سمنانی تناقض دارد. در پانتئیسم همه موجودات در یک درجه اند و فرد

نقد محتوایی کتاب کیمیاگر بر اساس آموزه‌های ... (عظیم حمزئیان و قاسم رؤفی) ۷۵

متعالی در میان آن‌ها نیست، ولی در وحدت وجود، یک فرد متعالی میان موجودات هست که آن خداست. یکی از علل اشتهار شیخ علاءالدوله سمنانی در عصر خود و پس از آن، مخالفت با عقیده وحدت وجود ابن‌عربی است و به همین دلیل نیز ابن‌عربی را متهم به اباحه‌گری کرد (سمنانی، ۱۳۶۲: ۲۷۷).

۳.۱.۴ نمادگرایی

نمادپردازی به منظور بیان مفاهیم عمیق و پیچیده به زبانی ساده و قابل فهم بکار می‌رود. در کتاب کیمیاگر و آموزه‌های عرفانی شیخ علاءالدوله سمنانی، از نمادها به طور گسترده استفاده شده است. نمادپردازی ارائه شده در کتاب کیمیاگر و آموزه‌های عرفانی علاءالدوله سمنانی نقشی کلیدی در بیان مفاهیم عمیق و عرفانی دارد. هر دو اثر از نمادها برای هدایت انسان در مسیر جستجوی حقیقت و معنای زندگی استفاده می‌کنند.

«سانتیاگو»؛ شخصیت اصلی کتاب، نماد سالکی است که سلوک خود را با گذشتن از مادیات و تعلقات آغاز می‌کند و در پی رسیدن به افسانه شخصی خویش است. وی پیشه چوپانی دارد و این موضوع با سرگذشت پیامبران الهی به نوعی مشترک است و بسیاری از ایشان، از شبانی به پیامبری رسیده‌اند. وی از مرحله طلب آغاز می‌کند و با اراده استوار در مسیر خود حرکت می‌کند.

«گوسفندان سانتیاگو» هم در ورای وجود ظاهری خود، نماینده دو موضوع هستند. اینان هم می‌توانند به عنوان نماد مادیات و تعلقات دنیوی در نظر گرفته شوند که برای رسیدن به هدف والاتر باید از آن عبور کرد و همچنین می‌توانند نماد افرادی باشند که سرسپرده سرنوشت خویش هستند و این هم زندگی دنیوی و بدون هدف رامی گذرانند. همچنین می‌توان ایشان را نمادی از پیروان و کسانی دانست که به دنبال رهبری هستند.

«دختر بازرگان» نیز نماد عشق مادی است که هیچ ارتباط و تناسبی با هدف و عشق والای سانتیاگو ندارد و می‌توان آن را در زمره تعلقات دنیوی و مادی نیز در نظر گرفت. «مرد ذرت‌فروش» نیز نماد افرادی است که به دنبال تحقق افسانه شخصی خودش نیست و غرق در زندگی مادی خود است. «ملک صدق»، نماد یک مرشد و خضر روحانی است که راه و رسم منزل‌ها را به سانتیاگو نشان می‌دهد و نشانه‌ها و معانی راه سلوک را برای سالک نشان می‌دهد. شخصیت «کیمیاگر» نمادی از راهنمای معنوی است که به دنبال حقیقت و معنای زندگی است.

«بلور فروش» نیز نماد افراد ظاهرگرا است که هدفش رفتن به مکه است و هدف والاتری ندارد و در صورت نیل به این هدف، دیگر امید و آرزویی ندارد. در واقع شخصیت مرد تاجر بلورفروش به گونه‌ای است که آرزومندی را بر خود آرزو ترجیح می‌دهد. «مرد انگلیسی» نشان و نماد تقلید کورکورانه است و در راه رسیدن به هدف خودش، تقلید و تعصب کورکورانه را انتخاب نموده است. می‌توان مرد انگلیسی را نماینده طالبان علم حصولی دانست. «فاطمه» نیز نماد عشق والای زمینی است و ارتباط نزدیکی با عشق مورد نظر عرفای اسلامی همچون ابن عربی دارد؛ جایکه که عشق زمینی را تجلی عشق خداوند می‌دانند. صحرا نیز نمادی از دنیای مادی و چالش‌های پیش روی انسان در مسیر جستجوی حقیقت است. اهرام نیز نمادی از کمال و هدف نهایی انسان در سیر و سلوک عرفانی هستند.

شاید بهترین اثری که در حوزه نمادگرایی توسط شیخ علاءالدوله سمنانی نگاشته شده است، رساله شطرنجیه است که وی در آن هر یک از مهره‌های شطرنج نمادی از سیر و سلوک عرفانی را نمایان می‌سازند (سمنانی، ۱۳۶۹: ۳۲۳-۳۳۱). علاءالدوله سمنانی در این رساله خود، اشکال شطرنج را شخصیت‌بخشی کرده و از هر یک از آنها خواسته اسرار درون خود را بیان و به او نصیحت کنند. او به ترتیب به سراغ پیاده، وزیر، فیل، اسب، قلعه و شاه رفته و از آنها اسرار خود را آموخته است. این رساله به توضیح مفاهیم تصوف، در فهم سلوک، کمک میکند. با توجه به معنایی که علاءالدوله سمنانی به هر مهره شطرنج داده است، می‌توان گفت که هر کدام نمایانگر یک مقام است: پیاده-مبارزه، وزیر-عزالت/تجربید و به واسطه این ویژگی دوستی (حلت)، فیل-زهد، اسب-فطوت، قلعه-استقامت و شاه-احتیاط. (همان: ۳۲۳-۳۳۱).

کوئلیو و سمنانی هر دو از نمادها برای بیان مفاهیم عمیق عرفانی و هدایت انسان در مسیر جستجوی حقیقت استفاده می‌کنند با این تفاوت که نمادهای کتاب کیمیاگر بیشتر ملموس و عینی هستند، در حالی که نمادهای آموزه‌های عرفانی علاءالدوله سمنانی بیشتر انتزاعی و ذهنی اند. همچنین تفسیر نمادهای کتاب کیمیاگر تا حدودی ساده‌ترند در حالی که تفسیر نمادهای عرفانی علاءالدوله سمنانی نیاز به دانش و فهم عمیق تری از عرفان اسلامی دارد.

۴.۱.۴ سفر

شخصیت اصلی این داستان، سانتیاگوی چوپان، به دنبال گنج سفری راتا مصر می‌رود. سفر سانتیاگو به مصر، نقطه عطفی در زندگی اوست و او در این سفر به بلوغ و پختگی می‌رسد و به هدف و معنای زندگی خود پی می‌برد. کوئلیو در کتاب "کیمیاگر" معتقد است که، سفر

نقد محتوایی کتاب کیمیاگر بر اساس آموزه‌های ... (عظیم حمزئیان و قاسم رؤفی) ۷۷

کردن در جهان، یک نوع شادی است (کوئلیو، ۱۳۸۲: ۲۳) و انسان در سفر، دوستان تازه‌ای می‌یابد و مجبور نیست که هر روز کنارشان بماند» (کوئلیو، ۱۳۸۲: ۳۳). سفر، بزرگ‌ترین دلیل زندگی و رؤیای بزرگ زندگی سانتیاگوی چوپان بود (کوئلیو، ۱۳۸۲: ۲۵، ۲۷). داستان کیمیاگر با سفر آغاز می‌شود و در سفر جریان دارد و در سفر پایان می‌یابد. وجه شاخص سفر موردنظر در کیمیاگر، رسیدن به گنج و هدف مادی و این جهانی است و اشاره‌های نویسنده به سفر و اهمیت آن، ناظر به جنبه زندگی دنیایی است و نمی‌توان معانی عرفانی بدیعی را از آن استخراج نمود.

علاءالدوله سمنانی به اهمیت سفر برای رسیدن به قرب حق اشاره کرده است. شیخ سمنانی به سفر درونی تاکید دارد و اهمیت چندانی به سفر ظاهری نمی‌دهد. البته باید این نکته را متذکر شد که شیخ سمنانی خود بارها رنج سفر را بر خود هموار کرد تا به زیارت خانه خدا و یا دیدار مراد خود برسد. شیخ علاءالدوله در کتاب «تبيين المقامات» به هزار مقام عرفانی اشاره می‌کند که سالک باید در سلوک و سفر خود از این مراتب عبور کند تا به سر منزل مقصود برسد. وی در رساله «مالا بد منه فی الدین»، درباره سفر حج می‌گوید: «اما حج حقیقی آن است که به نیت طواف کعبه دل، قدم از خانه دنیا بیرون نهد و خانگیان نفس و هوی را وداع کند و روی در براری غیبت نهد و...» (سمنانی، ۱۳۶۹: ۷۶).

۵.۱.۴ ابن‌الوقت بودن

در کتاب کیمیاگر در مورد «زندگی در حال» می‌خوانیم که: «جنگجویان تنها در اکنون می‌زیستند، چون اکنون سرشار از شگفتی‌ها بود» (کوئلیو، ۱۳۸۲: ۱۱۴) یا «راز آینده در اکنون است؛ اگر به اکنون توجه کنی، می‌توانی آن را بهتر درک کنی و اگر اکنون را بهتر کنی، آن چه پس از آن رخ خواهد داد، نیز بهتر خواهد شد» (کوئلیو، ۱۳۸۲: ۱۱). ابن‌الوقت بودن در عرفان بدین معنی است که، سالک باید فرزند لحظه حاضر باشد و آنچه را که خدا بر وی نازل کرده بدون اینکه درباره گذشته، حال و آینده نگران باشد، دریافت کند (جامی، ۱۳۵۷: ۳۸۵). این اشتراک و مشابهت صرفاً در لفظ است، زیرا در عرفان اسلامی، رسیدن به آرامش، عدم نگرانی از آینده و در حال بودن، بعد از تهذیب نفس محقق می‌شود و به نظر می‌رسد منظور کوئلیو فاقد رنگ عرفانی است. مساله توکل در عرفان شیخ علاءالوله این مفهوم را می‌رساند که عارف نباید نگران آینده خویش باشد.

۶.۱.۴ گنج

با بررسی سیر تاریخی نمود مسئله گنج در عرفان اسلامی، به علاءالدوله سمنانی نیز با تفسیر حدیث معروف «كُنْتُ كَنْزاً مَخْفِيًّا فَأَحْبَبْتُ أَنْ أُعْرَفَ» آن را به ذات و صفات و اسماء حق تعالی و بحث تجلیاتش مرتبط می‌سازد. از نظراوصفات ذاتی از صفات فعلی خداوند متمایز است. به گفته سمنانی، خداوند به ده صفت ذاتی متصف است: وجود، سمع، حیات، بصر، کلام، علم، اراده، قدرت، حکمت و نور. این صفات، ازلی و ابدی هستند. برای اینکه خداوند فعل خود را آشکار کند، باید تجلی کند. این تجلی در حدیث قدسی فوق (من گنجی پنهان بودم) بیان شده است. این حدیث به ذات پنهان خداوند اشاره دارد. سپس خداوند می‌فرماید: (دوست داشتم شناخته شوم). این جمله به تجلی احدی خداوند اشاره دارد که اراده اوست. پس از تجلی احدی، خداوند خلقت را آفرید. در نتیجه، آموزه های سمنانی بر تمایز بین صفات ذاتی و فعلی خداوند تأکید دارد. صفات فعلی، خداوند را در ارتباط با مخلوقات توصیف می‌کنند و با فعل و اراده او مرتبط هستند (سمنانی، ۱۳۶۲: ۷۷).

۷.۱.۴ هستی‌شناسی و خداشناسی

از دیگر مفاهیمی که در این کتاب به صورت غیرمستقیم به آن اشاره شده موضوع جهان‌شناسی و خداشناسی است. این موضوع را می‌توان به مسئله «روح جهان» نیز پیوند داد. در کتاب "کیمیاگر"، نویسنده معتقد است همه اجزای خلقت، دارای هدف وجودی هستند: «خرقه هم مانند آن جوان، انگیزه‌ای برای وجود داشت» (کوئلیو، ۱۳۸۲: ۲۵) و یا کوئلیو از زبان شخصیت اصلی رمان خود، بیان می‌کند که شناخت جهان از شناخت خدا، اهمیت بیشتری دارد: «... اما از کودکی رؤیای شناختن جهان را در سر داشت و این برایش بسیار مهم‌تر از شناخت خدا یا گناهان انسان‌ها بود» (کوئلیو، ۱۳۸۲: ۲۵).

شیخ محمود شبستری یکی از بزرگان عرفان، نیکویی آفرینش را بازتاب تجلیات جمالی و جلالی خداوند می‌داند (شبستری، ۱۳۸۶: ۷۲۶) شیخ علاءالدوله سمنانی نگاه تخصصی‌تری به موضوع خداشناسی دارد. او در کتاب العروه، بحث‌های مبسوطی درباره خداشناسی، اسماء، صفات و رابطه انسان با خدا دارد. مقصود وی از ارائه همه این مباحث، معرفی انسان به عنوان خلیفه خداوند در روی زمین است.

۸.۱.۴ جایگاه دل و قلب

قلب در کتاب کیمیاگر، نمادی قدرتمند و چندوجهی است که به مفاهیمی مانند عشق، شور و اشتیاق، بصیرت، خرد، شجاعت، ایمان، زبان، ارتباط، اتحاد و یگانگی اشاره می‌کند. در واقع یکی دیگر از موارد شباهت عرفان اسلامی با محتوای کتاب "کیمیاگر"، مطالب پایانی این کتاب است، جایی که قرار است شخصیت اصلی داستان، سانتیاگو، تبدیل به باد شود و در این مسیر از باد، خورشید و روح جهان مدد بگیرد تا به خواسته خود برسد. دیالوگ‌های بین سانتیاگو و مواردی که ذکر شد یادآور معراج‌نامه‌های دل، در متون عرفانی است که دل با گفتگو با عناصر مختلف، به ضعف وجودی هر یک از آنان پی می‌برد و به دنبال مرحله بعدی برای درک شناخت کامل می‌رود. کلیدواژه اصلی دیالوگ‌های بین ایشان، عشق است و این که هر یک از ایشان تنها به بخشی از روح جهان آگاهی دارند (کوئلیو، ۱۳۸۲: ۱۵۶-۱۵۷). در واقع عناصر اربعه قدیم؛ یعنی آب، خاک، باد و آتش، نقش تعیین‌کننده‌ای در کیمیاگر دارند که سالک باید برای پیوند با روح جهان، با این عناصر وحدت یابد و یکی شود. البته برخی معتقدند ملک‌صدق و کیمیاگر، نمونه‌های دیرینه خرد یونگ هستند (شریفی دوست، ۱۳۹۲: ۱۷۹).

شیخ علاءالدوله سمنانی نیز در رساله «سربال البال لذوی الحال»، معراج دل را از خاک تا افلاک به صورت مبسوط بیان می‌کند. وی در این رساله به ضعف هر یک از عناصر اشاره می‌کند و در انتها به این معنا می‌رسد که قلب، ام‌الکتاب است و خدا را در آن باید جستجو کرد (سمنانی، ۱۳۶۹: ۱۲۸-۱۳۹).

قلب؛ ابزار کلیدی عشق است. کوئلیو معتقد است باید به ندای قلب در هر شرایطی گوش کرد؛ حتی اگر قلب، انسان را به گمراهی ببرد و قصد خیانت به انسان داشته باشد، باز گوش کردن به فرمان قلب است که باعث حیات معنوی انسان می‌شود (کوئلیو، ۱۳۸۲: ۱۲۴، ۱۲۸). هیچ قلبی تا زمانی که در جست‌وجوی رؤیایش باشد، هرگز رنج نخواهد برد، چون هر لحظه جست‌وجو، لحظه ملاقات با خداوند و ابدیت است (کوئلیو، ۱۳۸۲: ۱۴۲). موضوع قلب در عرفان اسلامی منبعث از قرآن، سنت و احادیث است

از نظر کوئلیو، قلب محل قرار گرفتن گنج است و هیچ‌کس نمی‌تواند، ندای قلبش را نشنود، قلب، یاور تحقق بخشیدن افسانه شخصی هر انسانی است (کوئلیو، ۱۳۸۲: ۱۴۱-۱۴۲). نقش ندای درون در معنویت کوئلیو از این جهت است که می‌تواند انسان را به افسانه شخصی هدایت کند. معنویت کوئلیو متأثر از امیال است و دعوت به عقل‌گریزی دارد و چنین معنویتی نمی‌تواند تحول‌آفرین و کارآمد باشد (شریفی دوست، ۱۳۹۲: ۱۶۴).

۹.۱.۴ جبر و اختیار

از نظر پائولو جبر به عنوان نیرویی خارجی بر زندگی انسان‌ها حاکم است، و اختیار به عنوان آزادی انسان در انتخاب مسیر زندگی خود، معرفی می‌شود. رویای سانتیاگو، ملاقات با کیمیاگر، موانع و چالش‌های سفر سانتیاگو، که برخی از آن‌ها خارج از کنترل او هستند، جزو موارد جبر محسوب می‌شوند. انتخاب سانتیاگو برای سفر، تلاش و پشتکار و انتخاب‌های مختلف سانتیاگو در طول مسیر از نمونه‌های اختیار هستند که کوئلیو به آن اشاره کرده است. در واقع در این موضوع نویسنده معتقد است نباید از سرنوشت خود بگریزیم و دست خداوند، علی‌رغم سخت‌گیری‌اش، بی‌نهایت سخاوتمندانه است (کوئلیو، ۱۳۸۲: ۱۰) و یا در موضعی دیگر از ناتوانی آدم در انتخاب سرنوشت خویش سخن می‌گوید (کوئلیو، ۱۳۸۲: ۳۶). او در جای دیگر معتقد است بزرگ‌ترین دروغ زندگی آن است که باور کنیم، سرنوشت بر زندگی ما فرمانروا خواهد بود (کوئلیو، ۱۳۸۲: ۳۶) کوئلیو متناسب با شخصیت‌های مختلف داستانش، نظرات متفاوتی را درباره جبر، اختیار و عادل بودن خدا بیان می‌کند. در موضعی از داستان از زبان شخصیت اصلی داستان می‌گوید که خدا عادل نیست (کوئلیو، ۱۳۸۲: ۵۶) و در جایی دیگر می‌گوید نباید از سرنوشت خویش گریخت (کوئلیو، ۱۳۸۲: ۵۸). اصطلاح "مکتوب" که در کتاب به آن اشاره شده است، در واقع همان قضای ازلی و حتمی است. سرگذشت ما و سرگذشت جهان، هر دو توسط یک دست نوشته شده‌اند (کوئلیو، ۱۳۸۲: ۹۱). یا در موضعی دیگر، نویسنده چنین می‌گوید که آینده به دست الله نوشته می‌شود و هر آنچه به دست او نوشته شود، برای انسان خیر است (کوئلیو، ۱۳۸۲: ۱۱۴). می‌توان گفت در کتاب کیمیاگر، جبر و اختیار به عنوان دو نیروی مکمل در نظر گرفته می‌شوند. سانتیاگو معتقد است که سرنوشتی در انتظار اوست، اما او همچنین می‌داند که برای رسیدن به هدفش باید تلاش کند و از اختیار خود استفاده کند. اما برخی از منتقدان معتقدند که بسامد جبر در کتاب کیمیاگر بیش از حد شده است.

شیخ سمنانی با وحدت رویه در ارائه مباحث خود، به صورت مبسوط به مسئله جبر و اختیار اشاره می‌کند و در کتاب «العروه»، آزادی و اراده را برای انسان در نظر می‌گیرد (سمنانی، ۱۳۶۲: ۱۱۷-۱۱۶). در آموزه‌های عرفانی شیخ علاءالدوله سمنانی موضوعات قضا و قدر، تسلیم و رضا از نمونه‌های جبر و اختیار در ایمان و عمل و سیر و سلوک از نمونه‌های اختیار هستند.

۱۰.۱.۴ خضر

از دیگر مشابهت‌های این کتاب با مفاهیم عرفان اسلامی، وجود حضرت خضر(ع) یا پیر و مراد است. کوئلیو با به کار بردن تعابیر و شاخصه‌هایی در متن کتاب، شباهت آن را برای ما بیشتر عیان می‌سازد. شخصیت "پادشاه سالمیم"، شباهت زیادی با خضر در اسلام دارد و یکی از دلایل این همسان‌انگاری، ویژگی‌های وی می‌باشد که از غیب، گذشته و آینده خبر دارد» (کوئلیو، ۱۳۸۲: ۳۸) به اشکال و اشیاء مختلف تغییر شکل می‌دهد و در راستای خدمت به فرد و تحقق هدف فردی، یاری‌گر است» (کوئلیو، ۱۳۸۲: ۴۱). در کتاب "کیمیاگر"، تشابهاتی بین پادشاه سالمیم و تاجر بلور فروش و یا شیرینی فروش وجود دارد: «موهای مغازه‌دار، به موهای پادشاه پیر بسیار شبیه است و لبخند شیرینی فروش، یادآور لبخند پادشاه پیر بود» (کوئلیو، ۱۳۸۲: ۷۸). مهم‌ترین آموزه‌ای که رزم‌آوران نور- پادشاه سالمیم یا همان خضر- می‌کوشند یاد بدهند، آن است که در زندگی هر چیزی بهایی دارد» (کوئلیو، ۱۳۸۲: ۴۲).

شیخ سمنانی اعتقاد به خضر جسمانی دارد. به عبارت دیگر او معتقد است خضر در هر زمانی وجود دارد و حتی اوصاف و ویژگی جسمی او در انتهای کتاب «العروه» به صورت دقیق بیان می‌کند (سمنانی، ۱۳۶۲: ۲۰۰).

۱۱.۱.۴ زنان

زنان در زندگی و آثار پائولو، حضور پر رنگ دارند. در تمامی روابط مرتبط با شغل‌اش، اعم از ناشر آثارش و کارگزاران ادبی، همگی زن هستند و زنان در هر لحظه از زندگی‌اش حضور دارند (خوان، ۱۳۸۱: ۷۳). البته نوع نگاه به زنان، نگاه وسیله‌محور است و اگر هم داستان عشقی روایت می‌شود، عشق زمینی و مجازی است و هدف والاتری ندارد. برای نمونه می‌توان موارد زیر را نام برد: «زنان ما زیباترین زنان هستند» (کوئلیو، ۱۳۸۲: ۲۶) یا «... حتی من، از وقتی که با دختر بازرگان آشنا شده‌ام، به زنان دیگری فکر نمی‌کنم» (کوئلیو، ۱۳۸۲: ۲۸) البته حضور فاطمه در داستان نمادی از عشق حقیقی است. از دوران اولیه عرفان اسلامی، ما با شخصیتی عارفه به نام رابعه عدویه روبه‌رو هستیم البته گروهی از عرفا، زن‌ستیز بوده‌اند و بالعکس فردی مثل ابن عربی، در کتاب فصوص الحکم و فص بیست و هفتم، جایگاه والایی برای زنان قائل می‌شود.

علاءالدوله سمنانی در نظام عرفانی خود، جایگاهی برای زنان قائل نیست و زن و فرزند را وسیله آزمایش می‌داند ولی این به معنای بدرفتاری یا عدم رعایت حقوق ایشان نیست؛ زیرا شیخ در سرگذشت خود، بیان می‌دارد بعد از ترک دربار پادشاه و روی آوردن به طریقت، کنیزان خود را آزاد کرده است و سهم و حقوق قانونی زن و فرزند خویش را ادا کرده است.

۱۲.۱.۴ شریعت

نویسنده در کتاب خود، از شریعت با عنوان سنت یاد می‌کند و در خلال روایت‌های عناصر داستان به برخی از سنت‌ها در دین اسلام از جمله عدم گفتگو با زن شوهردار توسط مردان (کوئلیو، ۱۳۸۲: ۱۰۵)، مهمان‌نوازی (کوئلیو، ۱۳۸۲: ۱۰۴) و... اشاره کرده است. وی از زبان پیرمرد بلورفروش می‌گوید: «در قانون ما پنج تکلیف مهم اند. مهمترین آن‌ها توحید، نماز، روزه، صدقه و حج» (کوئلیو، ۱۳۸۲: ۶۹). البته در جای دیگری از کتاب، چهره ای خشن از اسلام نشان می‌دهد که چگونه، مسلمانان، آفریقا و اسپانیا را فتح کرده‌اند (کوئلیو، ۱۳۸۲: ۵۶-۵۸) شخصیت اصلی داستان به دلیل فتح آفریقا و اسپانیا توسط مسلمانان، نظر مساعدی نسبت به ایشان ندارد (کوئلیو، ۱۳۸۲: ۲۱، ۴۴).

در کتاب "کیمیاگر"، ترویج میگساری وجود دارد: «کیمیاگر تنگی را باز کرد و مایع سرخ‌رنگی در لیوان جوان ریخت، از بهترین باده‌هایی که در سراسر زندگی‌اش نوشیده بود، اما باده در شرع حرام بود و جوان به خاطر باده، دچار سرخوشی شد» (کوئلیو، ۱۳۸۲: ۱۷۹) یا «برخاست و جرعه‌ای باده نوشید» (کوئلیو، ۱۳۸۲: ۲۰) یا «از باده‌ای که از شب پیش مانده بود، جرعه‌ای نوشید» (کوئلیو، ۱۳۸۲: ۲۵) یا «... تنگ باده‌ای بخورد و...» (کوئلیو، ۱۳۸۲: ۲۸) یا «از باده‌ای که تازه خریده بود، لذت ببر» (کوئلیو، ۱۳۸۲: ۳۳، ۵۱، ۵۳، ۱۲۹). از دیگر نمونه‌های مخالف شریعت، اشاره به روابط جنسی خارج از عرف و قبل از ازدواج است که پادشاه سالمیم، از این موضوع درباره ساتیآگو آگاه بود (کوئلیو، ۱۳۸۲: ۵۷). یا ارتباط غیرمعارف بین زن و مرد، که خلاف سنت است (کوئلیو، ۱۳۸۲: ۱۳۴).

می‌توان گفت کوئلیو، اصولاً به دین و شریعت اعتقادی ندارد و وظیفه هرکس را، تحقق بخشیدن رؤیای شخصی خودش می‌داند (کوئلیو، ۱۳۸۲: ۴۰)، که با این تفسیر، چنین فردی بی‌نیاز از دین و شریعت است. با وجود اینکه کوئلیو، نظر مساعدی نسبت به شریعت ندارد؛ اما در این کتاب و سایر آثارش همچون کتاب "خاطرات یک مغ"، تمرین‌های معنوی بسیاری ارائه

نقد محتوایی کتاب کیمیاگر بر اساس آموزه‌های ... (عظیم حمزئیان و قاسم رؤفی) ۸۳

می‌دهد که نوعی دستورالعمل برای رسیدن به مقصود مورد نظر اوست (شریفی، ۱۳۸۹: ۱۸۵). اما شیخ سمنانی به تبعیت از جنید بغدادی، شرط صحت آموزه‌های عرفانی را مطابقت با شریعت و سنت می‌داند و اگر آموزه‌ای مخالف این دو شرط باشد، آن را باطل می‌پندارد.

۱۳.۱.۴ مکاشفات، خواب و رؤیا

هسته اصلی داستان کوئلیو رسیدن به گنج است که در پی وقوع رؤیای صادقه اتفاق می‌افتد و برای تحقق این رؤیا باید از نشانه‌ها پیروی کرد. موضوع خواب، رؤیا و مکاشفه در بیشتر مکاتب عرفانی اسلامی و ادیان غیر توحیدی مثل هندو و بودا و... وجود دارد. شرط اصلی، رسیدن به این مرحله، عبور از مراحل مختلف سلوکی است. در این کتاب، سانتیاگو، شخصیت اصلی داستان با طی این مراحل، به جایگاهی می‌رسد که از روی پدیده‌های جهان، آینده را پیشگویی می‌کند. «ناگهان، یکی از قرقی‌ها در آسمان شیرجه سریعی زد و به قرقی دیگر حمله کرد. با این حرکت، جوان دچار مکاشفه‌ای کوتاه و سریع شد: یک لشکر به شمشیرهای برهنه، وارد واحه شد» (کوئلیو، ۱۳۸۲: ۱۱۳). از نظر نویسنده کتاب، مکاشفه در قلب اتفاق می‌افتد (کوئلیو، ۱۳۸۲: ۱۱۴) این مکاشفات برای کسی که در طلب و جستجوی افسانه شخصی‌اش است، قابل استناد نیست. و این موضوع فقط از اشتراکات موضوعی در کتاب "کیمیاگر" و عرفان اسلامی است.

کوئلیو در کتاب "کیمیاگر"، برای خواب ارزش زیادی قائل است و از زبان پیرزن معبر می‌گوید: «تو آمده‌ای درباره خواب‌هایت از من بپرسی و خواب و رؤیا، پیام خداوند است» (کوئلیو، ۱۳۸۲: ۱۶). کوئلیو بر اساس متن کتاب و دیالوگ‌هایی که برای شخصیت‌های قصه‌اش در نظر می‌گیرد، معتقد است، رؤیا، زبان خداوند است و اگر خداوند به زبان سخن بگوید، معبر توانایی تعبیر آن را دارد، ولی اگر به زبان روح انسان سخن بگوید، فقط خود فرد، تعبیر آن را می‌تواند بفهمد» (کوئلیو، ۱۳۸۲: ۳۰). وی درباره تعبیر خوابهای پیچیده، بر این باور است که این موضوعات، غیرعادی‌ترین مسائل هستند و تنها فرزنانگان می‌توانند آن‌ها را درک کنند» (کوئلیو، ۱۳۸۲: ۳۲) و ایرادی که در تعبیر انسان‌ها وجود دارد، آن است که انسان‌ها، حرف‌های فرزنانگان را خوب تعبیر نمی‌کنند (کوئلیو، ۱۳۸۲: ۱۴۸).

رؤیا، از دیدگاه شیخ علاء الدوله سمنانی، پدیده‌ای است که تحت شرایط خاصی، می‌تواند به عنوان یک واسطه برای ارتباط با عوالم متعالی و کسب آگاهی از امور غیبی عمل کند. سمنانی معتقد است که برای دستیابی به چنین تجارب رؤیایی، فرد سالک باید از طریق ریاضت

و اعمال زاهدانه، خود را از تعلقات دنیوی رها سازد. این فرایند به سالک امکان می‌دهد تا از محدودیت‌های ادراک حسی فراتر رفته و به سطوح بالاتری از آگاهی دست یابد. از نظر سمنانی، عالم رؤیا یک واقعیت عینی است که می‌تواند بازتابی از وضعیت روحی و معنوی سالک باشد. او معتقد است که سالک باید رؤیاهای خود را به پیر و مرشد خود عرضه کند تا بتواند آنها را در زمینه مسیر سلوک معنوی خود تفسیر و تحلیل کند. این تفسیر به سالک کمک می‌کند تا از وضعیت فعلی خود در مسیر سلوک آگاه شود و درک کند که چه موانع و چالش‌هایی را باید برطرف کند تا به مراتب بالاتر معنوی دست یابد. بنابراین، از دیدگاه سمنانی، رؤیا می‌تواند به عنوان یک ابزار ارزشمند برای سالکان در مسیر سلوک معنوی عمل کند، مشروط بر اینکه فرد سالک از طریق ریاضت و زهد، آمادگی لازم را برای دریافت و تفسیر صحیح این تجارب رؤیایی کسب کرده باشد (سمنانی، ۱۳۶۲: ۳۲۶). شیخ برای معبران شرایطی را معین نموده است و هر کسی توانایی بیان تعبیر را ندارد. بر اساس واقعات سالکان و مرتبت ایشان در سیر و سلوک، تفسیر و تعبیر این واقعات نیز متفاوت است. می‌توان گفت رؤیا و مکاشفه از منظر کوئلیو در کتاب کیمیاگر، نیازمند به ریاضت نفسانی و تشخیص سره از تاسره نیست و این موضوع کاملاً مخالف آموزه‌های شیخ سمنانی است.

۵. نتیجه‌گیری

با توجه به رویکردهای متفاوت این دو نسبت به معنویت و جایگاه آن، در این پژوهش موضوعاتی مانند نظریه وحدت وجود، سفر، زندگی در لحظه، گنج، هستی‌شناسی، سفر روح، جایگاه مراد، زنان، مکاشفات، تعبیر خواب و شریعت مورد بررسی و مقایسه با آرای شیخ علاءالدوله سمنانی قرار گرفت. از این بررسی می‌توان نتیجه گرفت که این دو اثر علی‌رغم اشتراکاتی که در تأکید بر عشق، سفر درونی و نمادگرایی دارند، افتراق‌های قابل توجهی نیز دارند. عرفان سمنانی بر اساس آموزه‌های اسلامی استوار است و بر معرفت الهی و قرب به خداوند تأکید دارد، در حالی که محتوای کیمیاگر بیشتر بر تجربیات شخصی و شهودی و رسیدن به کمال فردی متمرکز است. علاوه بر این، سمنانی، پانته‌یسم و وحدت وجود نمی‌پذیرد، در حالی که کوئلیو بر این موضوع تأکید دارد. همچنین کتاب کیمیاگر داستانی ساده و جذاب است که برای مخاطبان عام مناسب است، در حالی که آرای عرفانی علاءالدوله سمنانی بیشتر برای مخاطبان خاص و علاقه‌مندان به عرفان اسلامی جذاب خواهد بود.

نقد محتوایی کتاب کیمیاگر بر اساس آموزه‌های ... (عظیم حمزئیان و قاسم رؤفی) ۸۵

بیشتر اشتراکات موضوعی و مفهومی اشاره شده در کتاب "کیمیاگر" با آموزه‌های عرفانی شیخ علاءالدوله سمنانی، فقط از نوع لفظی است. معنویتی که کوئلیو مروج آن است، از نوع لغزان است که در برخی موارد، در تضاد آشکار با مفاهیم بنیانی و کلیدی اسلام است. از جمله انتقاداتی که به کتاب کیمیاگر در مقایسه با آرای عرفانی شیخ علاءالدوله سمنانی وارد است، عبارتند از:

- سطحی بودن: کتاب کیمیاگر در پرداختن به مفاهیم عمیق عرفانی سطحی است و به ظواهر اکتفا می‌کند.
- عدم تطابق با آموزه‌های عرفانی: برخی از آموزه‌های کتاب کیمیاگر با آموزه‌های عرفان اسلامی مطابقت ندارد.
- تمرکز بر مادیات: کتاب کیمیاگر بیش از حد بر مادیات و ثروت تمرکز دارد و از جنبه‌های معنوی غافل شده است.
- عدم توجه به نقش شریعت: در کتاب کیمیاگر، نقش شریعت در سیر و سلوک عرفانی نادیده گرفته شده است.
- ترویج ایده وحدت وجود به شکلی ناقص: کتاب کیمیاگر به ایده وحدت وجود اشاره می‌کند.
- ترویج ایده جبرگرایی: در برخی از قسمت‌های کتاب کیمیاگر، ایده جبرگرایی و تقدیرگرایی ترویج می‌شود.
- عدم توجه به نقش استاد و سلسله مراتب در عرفان: در کتاب کیمیاگر، نقش استاد و سلسله مراتب در عرفان نادیده گرفته شده است.
- ساده انگاری مفاهیم عرفانی: کتاب کیمیاگر مفاهیم عمیق عرفانی را ساده انگاری کرده و آنها را به سطحی نازل تنزل داده است.

عنوان مفهوم	نظر کوئلیو در کتاب کیمیاگر	نظر شیخ علاءالدوله سمنانی
روح جهان	نوعی پانتئیسم؛ همه چیز یک چیز است	مخالف وحدت وجود و قائل به وحدت شهود
سفر	سفر ظاهری برای رسیدن به گنج	سفر باطنی برای شناخت حق
ابن الوقت بودن	زندگی در زمان حال	اشاره‌ای در آثارش ندارد
گنج	مادیات و ثروت	معرفت و شناخت خداوند

عنوان مفهوم	نظر کونلیو در کتاب کیمیاگر	نظر شیخ علاءالدوله سمنانی
هستی شناسی و خداشناسی	شناخت جهان مهم‌تر از شناخت خداست	شناخت انسان و جهان مقدمه شناخت خداست
دل و قلب	نمادی قدرتمند و چندوجهی است	مرکز یگانه انسان‌ها و جایگاه خدای الرحمان
جبر و اختیار	جبر و اختیار به عنوان دو نیروی مکمل	آزادی و اراده برای انسان
خضر	پیر و مراد	پیر و مرادی که وجود جسمانی نیز دارد
زنان	نگاه وسیله محور	جایگاهی در نظام عرفانی ندارند
شریعت	ترویج شریعت‌گریزی	شرط صحت آموزه‌های عرفانی
مکاشفات، خواب و رؤیا	زبان خداوند	پدیده‌ای برای ارتباط با عوالم متعالی

کتاب‌نامه

*قرآن

- ابن عربی، محی‌الدین (بی تا)، *الفتوحات المکیه*، بیروت: دار صادر.
- آریاس، خوان (۱۳۸۱)، *زندگی من*، ترجمه خجسته کیهان، چاپ اول، تهران: انتشارات مروارید.
- جامی، نورالدین عبدالرحمن (۱۳۵۷)، *نفحات الانس من حضرات القدس*، مقدمه، تصحیح و تعلیقات: محمود عابدی، تهران: انتشارات اطلاعات.
- جامی، نورالدین عبدالرحمن (۱۳۶۱)، *نقد النصوص فی شرح نقش الفصوص*، تصحیح و بلیام چیتیک، تهران: موسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران.
- حافظ، شمس‌الدین محمد (۱۳۸۹)، *دیوان حافظ*، مقدمه و گزینش محمد راستگو، تهران: نشر نی.
- حقیقت، عبدالرفیع، (۱۳۷۳)، *هفت گنج کومش: شامل شرح احوال و افکار و آثار هفت عارف و شاعر نامی ایران در محدوده استان سمنان*، چ دوم، تهران: کومش.
- سمنانی، شیخ علاءالدوله، (۱۳۶۲)، *العروة لاهل الخلوۃ و الجلوۃ*، به اهتمام نجیب مایل هروی، تهران: مولى.
- .....، (۱۳۶۹)، *مصنفات فارسی*، به اهتمام نجیب مایل هروی، تهران: شرکت علمی و فرهنگی.
- شبستری، محمود (۱۳۸۶)، *گلشن راز*، مقدمه و تصحیح کاظم محمدی، کرج: انتشارات نجم کبری.
- شریفی، احمدحسین (۱۳۸۹)، *عرفان حقیقی و عرفان‌های کاذب*، تهران: به‌آموز.
- شریفی دوست، احمد (۱۳۹۲)، *کاوشی در معنویت‌های نوظهور؛ بررسی ده جریان فعال در ایران*، قم: دفتر نشر معارف.

نقد محتوایی کتاب کیمیاگر بر اساس آموزه‌های ... (عظیم حمزئیان و قاسم رؤفی) ۸۷

عطار نیشابوری، فریدالدین (۱۳۶۸)، *منطق الطیر*، به اهتمام صادق گوهرین، چاپ ششم، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.

شوان، فریتيوف (۱۳۸۱)، *گوهر و صدف عرفان اسلامی*، ترجمه مینو حجت، تهران: سهروردی.

فعالی، محمدتقی (۱۳۸۹)، آفتاب و سایه‌ها (نگرشی بر جنبش‌های نوظهور معنویت گرا)، تهران: عابد.

کوئیلو، پائولو (۱۳۷۹)، *اعترافات یک سالک*، ترجمه دل‌آرا قهرمان، جلد ۵، تهران: انتشارات بهجت.

کوئیلو، پائولو (۱۳۸۲)، *کیمیاگر*، ترجمه آرش حجازی، چاپ شانزدهم، تهران: انتشارات کاروان.

کوئیلو، پائولو (۱۳۸۵ الف)، *چون رود جاری باش*؛ ترجمه آرش حجازی، تهران: کاروان.

کوئیلو، پائولو (۱۳۸۵ ب)، *زهیر*؛ ترجمه آرش حجازی، چاپ هفتم، تهران: انتشارات کاروان.

کوئیلو، پائولو (۱۳۸۶ الف)، *کوه پنجم*، ترجمه آرش حجازی، چاپ ۶، تهران: انتشارات کاروان.

کوئیلو، پائولو (۱۳۸۶ ب)، *نامه‌های عاشقانه یک پیامبر*، ترجمه آرش حجازی، چاپ ۱۶، تهران: انتشارات کاروان.

کوئیلو، پائولو (۱۳۸۶ ج)، *ورونیکا تصمیم می‌گیرد بمیرد*، ترجمه آرش حجازی، چاپ نوزدهم، تهران: انتشارات کاروان.

محبوب، فرشته (۱۳۸۹)، «مطالعه تطبیقی داستان مرد و گنج از مثنوی با کتاب کیمیاگر پائولو کوئیلو»، پژوهشنامه زبان و ادب فارسی (گوهر گویا)، سال چهارم، شماره چهارم، پیاپی ۱۶، زمستان ۱۳۸۹، صص ۱۷۹-۲۰۶.

مولوی، جلال‌الدین محمد بن محمد (۱۳۷۷)، *مثنوی معنوی*، چاپ چهارم، تهران: انتشارات پژوهش.

Claude-Hélène Mayer و David Maree (2018), *The Magical Life and Creative Works of Works of Paulo Coelho: A Psychobiographical Investigation*, *Indo-Pacific Journal of Phenomenology*, August 2018, ۱۶-۱،

Muraleedharan Manju (2011), *The Triad of Man, Universe and God in Paulo Coelho's novel The Alchemist*, ۶-۱،

Foucault, Michel (1970a), *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*, Tavistock/ Routledge publications.

_____ (1970b), *Foreword to the English Edition*, Tavistock/ Routledge publications.

Sartre, Jean-Paul (1966), *Jean-Paul Sartre répond*, *L'Arc*, n 30 : pp. 87-96.

Nietzsche, Friedrich (1911) *The Dawn of Day*, trans. John McFarland Kennedy.